

De la correspondència de Madame de Berny, la *Dilecta*, amb Honoré de Balzac

Lídia Anoll
Universitat de Barcelona

Et nunc et semper dilectae dicatum.

Amb aquests mots llatins, promesa eterna d'una estimació espiritual profunda, Balzac dedicava *Louis Lambert* a Laure de Berny, que anomenà la *Dilecta*, la dama que fou per a ell, segons les seves pròpies paraules, “plus qu'une mère, plus qu'une amie, plus que toute créature peut être pour une autre”¹. Si la Madeleine de Mortsaufer del *Lys dans la vallée*, –personatge que sempre he admirat profundament–, no era més que “une pâle expression des moindres qualités de [Madame de Berny]”, ¿com devia ser de magnífica la persona que l'inspirà? Aprofitant l'avinentsa d'aquest número monogràfic de *L'Ull crític*, vaig proposar-me seguir la correspondència d'aquesta dama per tal de sentir de prop la veu del cor que es feu mereixedor d'una dedicatòria tan sublim.

Deixant de banda, conscientment, els estudis sobre Madame de Berny², vaig fer-me amb els volums de la correspondència. Quina fou la meva decepció en veure que les poques cartes de Balzac que s'hi troben no són originals³ i que les de Madame de Berny no passen de la vintena!⁴ Vint

¹ BALZAC, *Lettres à Madame Hanska*, París, Edicions du Delta, 1969, vol. III, p. 131. D'ara endavant citades per *LMH*.

² Vegeu al respecte: Geneviève RUXTON, *La Dilecta de Balzac*, París, Plon, 1909; Albert ARRAULT, *Madame de Berny*, Tours, Arrault, 1948; HANOTAUX et VICAIRE, *La Jeunesse de Balzac*, París, Ferroud, 1921.

³ Madame de Berny havia demant al seu fill Alexandre que les cremés tan bon punt expirés. És per això que les poques cartes de Balzac a Madame de Berny que figuren a la correspondència són reconstruccions fetes a través d'alguns esborranys que van ser conservats.

⁴ La correspondència que s'ha pogut recuperar va de 1823 a 1833. Seguint l'ordre cronològic, (no sempre exacte), van distribuïdes així: 1 (1823; 1825?), 2 (1828), 3 (1829), 1 (1830), 12 (1832), 1 (1833). De Balzac a Madame de Berny se n'han refet, enterament o parcial, 27, totes de 1822.

cartes per descobrir l'amor que l'habità semblen molt poques i, malgrat tot, són suficients per mostrar-ne el tremp, la generositat i les qualitats infinites que l'acompanyaven.

Si je savais qu'on pût comprendre l'amour que j'ai pour toi, je le crierais sur les toits, sur les montagnes, en tous lieux, certaine qu'il me couvrirait de gloire, qu'il m'entourerait d'une auréole dont chacun des rayons irait vivifier les coeurs aimants et communiquer aux âmes nobles et grandement tendres une sublime exaltation⁵.

"Amor incompreensible", n'és conscient, però amor capaç de vivificar, com l'astre rei, tot el que els seus raigs abasten, capaç d'exaltar totes les ànimes nobles. Passió amorosa expressada amb tota la calidesa que sols la maduresa dels anys pot aconseguir, modulada per la infinita gamma dels "t'estimo": ho diuen els seus mots, el seu to, la seva exaltació... Ho diu quan lloa, ho diu quan aconsella, ho diu quan implora... Ho diuen la seva gelosia, el seu plany, el seu desencís...

Laure Hinner, havia nascut el 1777, de la unió matrimonial de Philippe-Joseph Hinner, músic de la cor, i de Marguerite-Louise-Amélie Quelpée de Laborde, cambrera de Maria Antonieta; apadrinada pels reis, visqué a la cor i n'aprenqué les maneres⁶. A l'edat de quinze anys fou donada en matrimoni al comte de Berny. Com entrà aquesta dona en la vida del jove Balzac? o millor dit, com i quan entrà el jove Balzac en la vida d'aquesta dona? Somnis de fortuna i d'ambició no li en faltaren al nostre escriptor; els amors interessats foren moneda corrent en el seu caminar, tant per part d'ell com de les seves contrincants, però en la primavera del 1822, si somia fama i fortuna és sols per fer-se digne d'aquest amor, el primer, aquell que creiem sempre que serà l'únic i etern. Laure de Berny, casada, mare de nou fills⁷, tenia en aquell moment, quaranta-cinc anys; ell, vint-i-tres⁸. Qui podria estranyar-se de l'actitud que Honoré li retreu en les seves cartes, si no el propi enamorat?

Els fills del destí que aproparen aquests dos éssers no tenen, potser, res d'original: d'un costat, l'atzar d'un veïnatge⁹; de l'altre, un ésser àvid d'amor fascinat per la tendresa d'una dona, d'una mare, que reuneix tot allò que ell hauria volgut trobar en la seva. Fou el mars de 1822 quan Honoré decidí confessar el seu amor a aquesta dama, en una llarguíssima carta dictada per

⁵ BALZAC, *Correspondance*, París, Garnier, 1960, vol. I, p. 465. D'ara endavant citada per C.

⁶ Balzac, sensible a aquest encant, digué que el seu aire de gran dama li venia de la seva padrina, Maria Antonieta (*LMH*, V, p. 672).

⁷ Madame de Berny tenia, a més, una filla, Julie, habuda d'un home cors anomenat Campi, durant una separació passatgera dels dos esposos. Devia ser entre 1800-1805. No s'entén el perquè Balzac parla així (si no és per dramatitzar, com fa tantes vegades) d'aquest fet en una carta a Madame Hanska: "*ce Corse qui a eu sa jeunesse*" (*LMH*, II, p. 92).

⁸ La filla gran de Madame de Berny, nascuda el 20 de gerner de 1794, tenia doncs cinc anys més que el jove pretendent de la seva mare!

⁹ Les cartes 10, 20, 32, 36, 40, 51 hi fan algunes al·lusions.

“un des sentiments les plus purs que le coeur d’un [être de] 20 ans ait jamais enfanté, un sentiment qui, j’ai l’orgueil de le croire, vous serait agréable, si vous voulez en connaître l’étendue” (C, I, pp. 139-142), que conté tota l’efervescència i tota la gosadia que sols poden donar la joventut i la timidesa, i molts tòpics romàntics, possiblement sincers i personals, però que semblen espigolats de les collites a l’abast. Poc abans d’acabar li diu: “Quoiqu’il arrive, je vous aimerai toujours, et je vous le dis avec cette simplicité, cette candeur qui n’appartient qu’aux sentiments et sensations premières”.

Madame de Berny va contestar a la requesta, suposem, amb el silenci o amb mots i actituds que no agradaren al jove (la insistència de les seves cartes¹⁰, el to que empra, així com certes al·lusions en són la prova). El jove s’hi mostra exigent, provocador, agosarat, (potser, com he dit abans, per un excés de joventut o de timidesa); incisiu i tendre alhora; submís i rebel; dolç i càustic; sap posar el dit a la plaga per provar tots els ressorts, però també sap ser comprensiu, sobre tot quan aconsegueix els seus propòsits. De vegades sorgeix el futur escriptor i les tirades de mots són dignes (o indignes) del novel·lista; les seves lectures són un recurs que tampoc desaprofita i, sense cap escrúpol, és capaç d’enviar-li una dissertació sobre l’art d’estimar, (no gens a l’estil d’Ovidi, per cert), inspirada en el *Melmoth, l’homme errant* de Maturin. No hi falta, tampoc, el Balzac “etern”, el que continuarà essent tota la vida, l’ingenu, d’una candidesa il·limitada que faria riure si no fes entendre, capaç de totes les promeses, de tots els propòsits, quan se sent estimat. Aquestes paraules de la seva primera carta, que tradueixen la complexitat del seu sentiment amorós, suma de totes les afeccions femenines possibles, que desemboquen a la divinitat, en són ja un exemple:

Songez, Madame, que loin de vous, il existe un être dont l’âme, par un admirable privilège, franchit les distances, suit dans les airs un chemin idéal, et court avec ivresse vous entourer sans cesse, qui se plaît à assister à votre vie, à vos sentiments, qui tantôt vous plaint, et tantôt vous souhaite, mais qui vous aime avec cette chaleur de sentiments et cette franchise d’amour qui n’a fleuri que dans le jeune âge, un être pour qui vous êtes plus qu’une amie, plus qu’une soeur, presque une mère, et même plus que tout cela vous m’êtes une espèce de divinité visible à laquelle il rapporte toutes ses actions. En effet, si je rêve grandeur et gloire, c’est pour en faire un marche-pied qui me conduise à vous, et si je commence une chose importante, c’est en votre nom. Vous m’êtes, sans le savoir, une véritable protectrice. Enfin, imaginez tout ce qu’il y a de tendre, d’affectueux, de gracieux, d’expansif dans le coeur humain, et je crois l’avoir dans le mien lorsque je pense à vous. (C, I, p. 141)

¹⁰ Observen que les 27 que s’han pogut refer són totes del 1822 i que, si bé van de de mars a octubre, una vintena foren escrites entre mars i abril.

La vida matrimonial de Madame de Berny no havia estat satisfactòria, certament¹¹, però això no era un motiu per respondre, tot d'una, a les aspiracions del jove galant. Encara més: aquesta experiència podia jugar negativament. La seva edat, no cal dir-ho. Tot i l'afalac que pot suposar sentir-se estimada, en plena maduresa, per un home jove, Madame de Berny sembla haver estat molt conscient de la seva situació. Els mots de l'amant, que creu dir grans veritats quan no fa altra cosa que repetir el que han dit milers d'enamorats sobre la llibertat dels sentiments i la indiferència pel què diràn, ¿podien semblar-li convincents? Sigui com sigui la seva decisió no sembla sorgida ni d'un caprici, ni d'un acte de vanitat¹². "*Tressé dans le ciel*" (C, I, p. 344), el seu amor no podia fer altra cosa que realitzar-se a la terra. La seva correspondència ens mostra abastament que en el seu primer bes devia haver-hi l'acceptació plena del "preu" d'aquesta relació. Madame de Berny fou per a ell l'amiga, la mare, la consellera, la protectora, la divinitat... que s'implora i es deixa de banda per servir d'altres ídols. I si Balzac es permeté dir que en aquesta relació no hi hagué tota la complaença física que ell hauria desitjat¹³, (comprensible per altra banda), els mots de Madame de Berny donen testimoni de moments de plenitud envejables.

Com que les meves paraules no podrien, de cap manera, traduir l'abast d'aquest sentiment, us el faig arribar amb les mateixes que el van formular. Amb passatges extrets de les cartes que escaparen a l'acció del foc, anirem descobrint el cor d'una dona enamorada que, malgrat la seva superioritat, no

¹¹ Balzac, explica així la seva separació a Madame Hanska: "*J'ai connu une femme adorable qui a attendu l'âge de 45 ans et le mariage de ses filles pour se séparer à l'amiable de son mari, en ayant mis à ce moment où elle ne serait plus soupçonnée, cette libération sans laquelle elle serait morte*" (LMH, I, p. 627). Una nota de l'editor ens diu que, en realitat, sols havia casat la seva filla gran. Si tenim en compte el que llegim a la carta 488 (C, II, pp. 38-40), la separació definitiva s'hauria produït quan tenia 55 anys. Situant-la deu anys més tard, Balzac arranjava la situació als ulls de Mme Hanska!

¹² Carlos Pujol diu al respecte: "El joven Honoré [...] a pesar de sus modales plebeyos, su falta de instrucción y refinamiento [...] tenía un algo de grandeza. Una vitalidad, un arrebatado, una confianza en sí mismo que la atrajeron. Creyó ver en aquel joven mofletado y piernicorto, de nariz chata, labios gruesos, frente despejada y ojos inteligentes, brillantes, hermosos [...] a una persona privilegiada" (Carlos PUJOL, *Balzac y "la Comedia Humana"*, Barcelona, Bruguera, 1983, p. 35).

¹³ Aquesta citació, d'una carta del 15 de novembre de 1838, a Mme Hanska, dóna testimoni de les qualitats de Madame de Berny i de la mancança a la qual hem fet al·lusió: "*Depuis que j'ai eu des idées et des sentiments, j'ai été tout entier à l'amour, et la première personne que j'ai rencontrée était une héroïne accomplie, un coeur angélique, l'esprit le plus fin, l'instruction la plus étendue, les grâces et les manières parfaites; la nature diabolique y avait mis son fatal mais! Mais elle avait vingt-deux ans de plus que moi; en sorte que si l'idéal était dépassé moralement, le matériel qui est beaucoup posait des bornes infranchissables. Cette passion sans limites que j'ai dans l'âme n'a donc pas rencontré toute sa pâture, il m'a manqué la moitié de tout*" (LMH, I, p. 624).

dubta en pronunciar aquell *fiat voluntas tua*¹⁴, que sols el creient és capaç d'adreçar al seu Déu. La major part foren escrites l'estiu de 1832 durant el seu sojorn a Bazernes, a casa del general Allix. Havien passat deu anys des de l'inici de la seva relació i aquell crit d'amor de 1824: "[...] je t'aime! O oui, je t'aime! tu es pour moi plus que l'air pour l'oiseau, plus que l'eau pour le poisson, plus que le soleil pour la terre, plus que la nature pour l'âme" (C, I, p. 234), encara es pot sentir clar i net, malgrat tantes i tantes infidelitats. En aquesta correspondència, les veus són múltiples, com ho són els papers que Madame de Berny juga al costat del seu amant, però en cadascun d'aquests papers, la dona enamorada sobresurt. Els mots que li prodiga són una carícia verbal. No parlem dels mots tendres, que són constants –“*petit maître*”, “*Céleste cher*”, “*ange*”, “*source de ma vie*”, “*ange grâcieux*”, “*ange de bonheur et d'amour*”, “*mon doux maître*”, “*gentil*”, a part els “*Minet*”, els “*Minet adoré*” i els “*Didi*” de rigor–, sinó d'aquelles expressions d'afecte que poden embolcallar un retret, un comportament desassenyat, i que esdevenen, en els seus llavis, prec i lloança alhora. Els mots de despedida d'aquella curtíssima carta, on es planyia d'haver fet el camí en va, *rue Cassini*, en són testimoni:

Adieu Didi on t'aime quand même, on t'aime avec tes colères avec tes myriades de caprices, avec tes manques d'usage, avec toutes tes imperfections qu'on aime elles-mêmes heureuse d'avoir à te les pardonner pour que tu en pardonnes d'autres. On t'aime malgré la corde qui te manque, mais on t'adore pour toutes celles qui font vibrer ton gentil coeur et ta belle âme. Adieu toi. (C, I, p. 432)

Veü que tradueix l'enyorança de paraules tendres: “où est le temps où je n'attendais tes chères lettres, que pour y lire, écrite en cent manières, l'assurance de ton jeune amour? ce temps n'est plus, et ma raison plus faible que la nécessité est accablée sous son énorme poids”(C, II, pp. 26)¹⁵, l'enyorança de petons: Mille baisers –oh qu'un seul donné sur tes chères lèvres vaudrait mieux que ceux-ci!!(27); que es complau en recordar el poder de les carícies: “Minet adoré, la puissance de nos caresses est bien grande!” (p. 43). Veü d'un cor que s'exalta davant uns mots¹⁶ en els quals té necessitat

¹⁴ “*Peut-être aussi dans la circonstance de famille où je me trouve, ne dois-je pas me permettre le bonheur de t'avoir ici, que dis-tu de tout cela? Toi que t'es montré si sage dans ta dernière lettre, prononce, maître à moi, et comme toujours fiat voluntas tua*” (C, II, p. 22).

¹⁵ Aquesta altra citació n'és també un bon exemple: “*Ce qui m'aidera toujours à prendre ma part de ces deux trésors humains, ce sont tous ceux que tu me conserveras dans ton cher et gentil coeur, c'est ta douce tendresse, ce sont tes expressions d'amour. Oh! Minet adoré, sois en prodigue*” (p. 47).

¹⁶ “*Tu m'aimes! je suis toujours ta chérie aimée! ta chère étoile! ta Didi idolâtrée! –oh ami, mon coeur ne te demande plus rien, mais les assurances de ton cher amour sont venues le tourmenter d'une autre manière*” (C, II, p. 27). Mentre prodigava aquests mots a Mme de Berny, Balzac “ho esperava tot” de Mme de Castries.

de creure tot i veure l'abisme que hi ha entre ells i l'actitud¹⁷ de l'èsser estimat.

A voltes, la veu que perdona es dilueix en un mar de tendresa, d'admiració, de gratitud, que confirmen "l'amor incompreensible" que li porta des del principi:

Salut à mon chéri avec l'aube matinale, cette aube qui aura pénétré dans son regard comme mon souvenir dans son âme, salut à mon doux maître. Source de ma vie, ô toi ange gracieux, si jamais tu m'as donné douleurs, tu n'étais alors que l'effet d'une cause étrangère, car tout ce qui me vient de toi m'est charme et bonheur, ô reçois avec amour les remerciements que je t'envoie pour notre journée d'hier. Celle-là aussi tiendra sa place dans nos tendres annales [...]. (C, I, p. 430)¹⁸

L'amant parla com a consellera per a mostrar-li les mesquineses del "gran món", al temps que intenta fer-li comprendre que és víctima de la seva vanitat i la seva ambició:

[...] ici la circonstance est bien plus grave et malheureusement ta vanité est toujours éveillée, active, et a sur toi une prise d'autant plus réelle que tu en ignores la force. Cependant, mon bien aimé cher, ami, fils d'amour, si tu veux, écoute un peu la raison qui emprunte pour se faire entendre la plus amicale de toutes les voix qui jamais frapperont ton oreille, songe bien que certains personnages ne te donneraient pas un seul des trois ou quatre mille écus dont tu as un indispensable besoin; songe bien que, dussent-ils être vainqueurs, ils ont toujours été ingrats par principe, et ne changeront pas pour toi seul, ami; ils ont tous les défauts de l'égoïsme, toute l'astuce et la fourberie de la faiblesse; un dédain qui va jusqu'au mépris pour tous ceux issus d'un autre sang que le leur; ami! par tout ce qui t'est cher, pour ta gloire, pour ton bonheur à venir, pour mon repos (car tu m'aimes) ne les crois pas, ne t'y fie pas; emploie ton esprit à prendre avec eux le rôle qu'ils jouent dans le monde; sers-toi d'eux, s'ils peuvent te servir, pour suivre la route dans laquelle tu es entré, puisque, malheureusement, ton pied s'y est déjà posé; mais hélas! que de défauts il te faut acquérir pour les imiter; et comment défendras-tu ton âme, comment la conserveras-tu pure, au milieu de tant de perversités? (C, II, p. 23)¹⁹

Davant aquests mots, que tenen el seu origen en la relació amb Madame de Castries, qui no creuria estar llegint una novel·la de Balzac! Qui ens

¹⁷ "Mais ta dernière lettre est venue confirmer toutes les autres et toutes tes chères paroles que parfois tes actions semblant démentir" (p.28).

¹⁸ D'una carta d'un diumenge de 1829 (?), seguida d'una altra del dilluns, on es serveix de tota la seva eloqüència verbal per dissuadir-lo de continuar amb Mme d'Abrantès. La manifestació del seu agraïment n'és *d'autant plus déchirante!*

¹⁹ Aquest paràgraf pertany a una d'aquestes cartes que recullen les de tota una setmana. El passatge citat és del dimecres, 20 de juny de 1832. N'hi ha un altre, del dilluns 25 de juny, que fa referència, encara més clarament, a Mme de Castries (C, II, p. 28).

havia de dir que la veu de Madame de Berny implorant al seu “*aimé cher*”, al seu “*fils d’amour*”, que no caigui a la “temptació”, que no adori a déus falsos, trobaria el seu ressó en una de les seves més grans novel·les! El seu camí ja està traçat; ella també el vol “*grand et honoré*”²⁰, però per camins nobles, i ell sembla haver perdut el seu nord.

Allà on la seva veu no ressonava en va era quan jugava el paper de consellera literària. Si les al·lusions que trobem en aquesta correspondència no ens en donen l’abast, aquests mots, extrets d’una carta a Madame Haska, no poden ser més explícits al respecte²¹:

D’abord, *cara carina*, mettez dans ce beau front qui brille d’une si sublime intelligence que j’ai dans votre jugement littéraire une confiance aveugle, que je vous ai faite sous ce rapport l’héritière de l’ange que j’ai perdu, que ce que vous m’écrivez devient aussitôt l’objet de longues méditations, et qu’ainsi, j’attends de vous, courrier par courrier une critique de la *Vieille Fille* comme la chère conscience que j’ai eue et dont la voix retentit toujours à mes oreilles savait le faire, c’est-à-dire que vous relirez l’oeuvre et que page par page avec les indications les plus exactes, vous m’indiquerez les images, les idées qui vous choqueront, en me disant s’il faut ôter et remplacer, ou modifier. Soyez sans pitié, ni indulgence. Allez-y hardiment. (LMH, II, p. 496)

Convençut de la validesa del seu criteri, Honoré no dubta en sotmetre-li les seves obres. La dona enamorada, assumeix aquest treball de correctora, d’assessora no com un deure, sinó com a plaer²². Com per atzar, les úniques objeccions fetes a aquesta tasca, que du a terme tan acuradament, es refereixen a *Louis Lambert*, la novel·la que Balzac li dedicà. Madame de Berny troba que, aquest cop, la cosa sobrepassa les seves possibilitats: “Quel lourd fardeau tu me donnes à porter, ami chéri! quoi ne t’en rapporter qu’à moi pour ton L[ouis] L[ambert], pour une oeuvre à laquelle tu mets tant de prix?” (C, II, p. 81), i li aconsella que consulti Madame Carraud, que, pel que li n’ha dit, és persona més capacitada. No obstant això, li fa les observacions pertinents, tot deixant entreveure la gravetat del cas: “Tu ne sais donc pas que je m’y blesserai, non les pieds, mais le coeur, car il s’agit de te dire des vérités dures, puisque tu veux les entendre [...]” (C, II, p. 82)²³.

²⁰ “[...] mais si je peux te voir dans le lointain, grand et honoré (et tu dois savoir quel est pour moi le sens de ces deux mots) eh, bien, je serai contente sinon heureuse; car si je suis fière de toi, il me semble que, ni ma conscience nile monde ne pourront me rien reprocher. Ami, songe que tu dois quelque chose à ma tendresse (C, II, p. 24).

²¹ Sols cal veure, al llarg de la correspondència adreçada a la seva mare, la quantitat de vegades que li demana que vagi a casa de Madame de Berny a portar o a recollir algun manuscrit.

²² “Je n’ai d’autre plaisir que celui de lire tes Scènes en les corrigeant”, (C, II, p. 25). “Puis viennent les corrections pour mon plaisir” (C, II, p. 31).

²³ En una carta a Mme Haska, de 1834, Balzac diu així: “*Mme de Berny ne me fait plus de compliments; à elle les critiques. Les critiques sont si douces faites par une main amie, on y croit; elles attristent parce qu’elles sont vraies sans doute, mais elles ne déchirent pas*” (LMH, I, p. 269).

No hi ha dubte, però, que allà on els seus mots tradueixen més nítidament la grandesa del seu cor és en l'expressió de la seva gelosia. Davant certs passatges, el lector s'ha de rendir a l'evidència i reconèixer quan mesquins som en el nostre tracte amorós. Testimoni del sofriment produït per la gelosia, els seus mots poden ser (com aquests, probablement de 1829), un càntic de lloança i d'agraïment:

Aujourd'hui comme toujours, quelle que soit ta conduite à mon égard, riche par mes trésors de jadis, je dirai toujours inclinée devant toi: Salut, bonheur, amour!! Juge, alors, ce que doit éprouver mon coeur aimant quand je pense qu'un être a pu s'interposer entre ta confiance et ce coeur? Si ma vie n'était toute prise par mon reconnaissant amour, je ne sais ce que je pourrais te dire, mais elle ne suffit pas à te remercier, comment saurait-elle trouver des mots pour un autre emploi. (C, I, p. 429)

Poden ser testimoni d'una conformitat, no pas menys dolorosa pel fet de ser acceptada, que consumeix l'ésser sencer:

Tiens cher tu as beau dire, et j'ai beau faire, toutes ces poursuites de femmes n'ont déjà que trop entaché notre amour, et une tache sur l'amour, c'est la goutte d'huile. Tu me défends d'être jalouse, c'est m'ordonner de te moins aimer, oui chéri je ne le sens que trop, une concession en amour ne se fait pas impunément [...] Je sais que j'ai ton coeur ami oui je le sais, mais le souffle des femmes me le gête. Je t'en vois entouré et quand je te dis que je n'en souffre plus, je te mens [*sic*] parce que je cherche à me mentir à moi même; mais cette feinte continuelle est une fatigue atroce. (C, II, p. 206)

Mentir! Fingir per amor quan tants i tants ho fan per egoïsme! Fer semblant de res; fer veure que res del comportament de l'altre no li destroça el cor, que el que compta és la felicitat de l'ésser estimat, ¿no és això la més gran demostració de l'amor? La seva lucidesa, però, li fa sentir que això toca a la seva fi, i que, ben aviat, dels infinits personatges que constitueixen la seva relació, n'hi haurà un, el d'amant, que haurà d'abandonar. Malgrat tot, i fins que això no succeeixi, vol ser mestressa de la situació. És potser el lloc on els seus mots esdevenen més directes, més contundents:

Ce que je veux, c'est le secret de ces dames et de leur correspondance, car il m'appartient et m'appartiendra, tant que notre position ne sera pas changée. Je dis, mon doux cher, tu m'as donné une profonde humiliation, en me refusant celle de la duchesse d'Abr[antès]. Mais, à cette époque, j'ai dû, en quelque sorte respecter la délicatesse du jeune homme, telle fausse qu'elle fût, car il en manquait envers la femme qu'il aimait et la faisait grandement souffrir dans l'intérêt d'une personne qu'il aurait dû lui sacrifier. Aujourd'hui, chéri, les mêmes raisons n'existent plus, je ne peux plus envelopper ton manque de délicatesse à mon égard sous le manteau de ton inexpérience, aujourd'hui tu as de l'acquis plus qu'il n'en faut pour savoir de quel côté doit aller la victoire dans un combat où il y va de mon bonheur, et si mon pauvre coeur doit

toujours servir de plastron à tous les coups qu'il plaira aux femmes qui assaillent le tien de lui porter. (II, p. 21)

Exigències d'amant gelosa? Per què el seu prec hauria de passar com un caprici? Aquesta anàlisi lúcida de la seva relació demostra que arriba un punt en el que la comprensió, l'acceptació i el perdó no tenen raó de ser. Conscient, en cada moment, de la seva situació, ho ha assumit tot per amor, però ha arribat l'hora, potser, de deixar entreveure al seu amant, que no és mesella, que el seu joc, li fereix el cor. Que hi ha gelosia en tot això? No seré jo qui ho negui, quan ella mateixa no cessa d'afirmar-ho. Amb gelosia inclosa, el seu raonament és un testimoni més del seu amor il·limitat.

Abnegació, comprensió, gelosia, acceptació, perdó... manifestats per l'amant-amiga-mare-consellera... no diuen altra cosa que l'estimació que li porta. Entre mil i una demostracions de tendresa i gelosia, veiem com va fent-se a la idea de l'únic paper que podrà jugar al costat del seu estimat: "Oh oui il faudra bientôt en finir et voir si je pourrai t'aimer d'une tendre et belle amitié" (C, II, p. 206). Potser seria el somni de molts de nosaltres, un cop la passió amorosa extingida, d'ésser capaços d'estimar-nos "*d'une tendre et belle amitié*". Tot, menys el sentiment "*d'un avenir froid*", per a l'ésser que ha senit l'acció benefactora de l'amor!

Avant de te connaître, j'avais déjà une certaine dose de chaleur répandue dans toute ma personne, mais il me semble qu'elle n'y était qu'en germe. Oui, chéri, ce sont tes rayons vivifiants qui ont fait naître tant de choses qui pour la plupart seront désormais en trop chez moi. Cependant il ne se passe pas de jour où je ne te rende grâce, tu m'as donné mille jouissances inconnues avant toi, tu m'as appris à sentir, à voir [...]. (C, II, p. 204)

Aquestes paraules ens demostren, una vegada i una altra, la seva immensa generositat envers l'home que l'ha estimada. Tot dient-li que allò que ell feu despertar ja no tindrà raó de ser, li en dóna les gràcies un cop i un altre. Malgrat aquesta acceptació, el crit del desig sorgeix, en una de les darreres cartes, en mig d'una exaltació amorosa que fa estremir:

[...] viens donc –je tremble d'amour cher! ah chéri, te voir, te presser, me sentir étouffée dans tes bras caressants, te baiser, te manger, te... te... te... Viens donc! Didi tu m'as donné de ta nature... Oh! viens donc; je ne puis que répéter ces mots, j'en tremble, je n'ai pas une idée nette et précise, mon coeur envahit tout, oui, tout mon être, il m'enlève mes pensées, et ne me laisse que mon amour, mais aussi quel amour! Oh grâce à toi de m'avoir fait femme se sentir vivre des cheveux aux pieds! se sentir enserrée de partout par des chères espérances entées sur de délicieux souvenirs, sentir fondre son âme entière dans un amour assez pur, assez sublime pour qu'il fasse disparaître toutes les mesquines conventions sociales pour le voir lui, seul, planer grand et majestueux, sur tous les riens du monde, brisés, pulvérisés, autour de lui, le

voir, nous couvrir tous deux de ses ailes embaumées et diaprées. [...]Viens, viens! (C, II, p. 304)

Certament, en els nostres dies, lluny del romanticisme de l'època, lluny de la tradició epistolar, els seus mots podrien sorprendre'ns. Però quina manera de reafirmar tot allò que hem anat dient! Precedits d'uns breus mots que fan al·lusió, (de manera benèvola), a les seves amants i a la vida que mena, aquest crit sembla deixar de banda la gelosia per fer-se testimoni i pregària: la gratitud, les lloances que tants i tants cops li han estat prodigades resorgeixen en aquesta carta. Aquest "vine, vine", que és prec, té tot el pes del record de l'amor compartit. Crit que estremeix, com he dit, perquè tradueix la necessitat que tenim de l'altre; crit que tan sovint ofeguem, no per manca de desig, sinó perquè ens malficiem dels mots, perquè ens malficiem de "l'altre", perquè no creiem deure-li res, perquè el nostre crit demostraria que l'altre té poder sobre nosaltres, que el necessitem per a sentir-nos vibrar, per a sentir-nos vius... Ella, la dona plena de qualitats, no dubta en acceptar plenament el paper eminentment femení, en el tracte amorós, i es fa petita, insignificant, per tal de mostrar al seu "*cher maître*", al seu "*doux maître*", al seu "*ange*", que ho és tot per a ella.

Així parla d'un cap a l'altre de la correspondència, el cor de la dona que un bon dia del mes de mars de 1822 rebé una carta dictada per "*un des sentiments les plus purs que le coeur d'un [être de] 20 ans ait jamais enfanté*" (C, I, p. 139), i que cregué en aquell sentiment. "*Ami, est-ce donc un bonheur qu'un attachement si vrai?*", es preguntava Madame de Berny. Qui no s'ho preguntaria? Però qui seria capaç de respondre-hi amb la seva fermesa: "*Oh oui, mille fois oui, jamais les souffrances que tu me causes n'égalent le bonheur que j'éprouve à t'aimer! et une seule parcelle de ton amour balancerait les plus pesants malheurs!*" (C, II, p. 32). L'amant ferida no amaga el seu sofriment ni la nostàlgia d'allò que podria apaivagar-lo, però sap que el goig més gran resideix en la capacitat d'estimar.

En aquesta correspondència, la veu de la consellera, la de la dona dolguda, deixen pas obertament a la de la dona que estima, que crida el seu amor com el primer dia, però que arribada l'hora en que "l'amor etern" es mostra efímer com tot el que ve dels homes, sap retirar-se com una senyora, com la dama que era, agraint a l'home que estima tot allò que li donà: "*Le sort m'a donné de si beaux jours par toi jadis que quoiqu'il envoie maintenant de pénible, je serai toujours en reste ave lui*"? (C, II, p. 69).

Què va haver-hi en aquesta relació tan poc corrent? De segur que moltes coses que cap correspondència no ens podria dir. L'amor es viu, no s'escriu. Però quan la separació física és inevitable, la ploma diu tot allò que el cor diria a l'ésser estimat si el tinguéssim al costat. Probablement, tot el que no li diríem. Que les meves paraules no haurien pogut traduir el sentiment que Madame de Berny portà a Balzac, crec que ha estat demostrat abastament. Que totes les paraules de lloança que Balzac hagués pogut prodi-

gar-li al llarg de la seva vida i després de la seva mort no bastarien per respondre com cal a aquest sentiment, també em sembla de tota evidència²⁴. Zulma Carraud, en una de les seves cartes, li feia evident que no era conscient del tresor que posseïa. Resumia així la grandesa de cor de Madame de Berny, allò que m'havia proposat descobrir, i que he intentat demostrar-vos al llarg d'aquest treball:

Et vous, ami, comment Paris vous a-t-il reçu? Vous ne pouvez imaginer comment la médiocrité vous traite en province, soit qu'elle vous sublime ou vous ravale! Mais Paris a une bonne et vraie affection à vous offrir. C'est une plante de serre, que vous traitez trop en fleur sylvestre. Une amie, Honoré!! Et une femme qui n'a pas sa pareille!... Dites-lui, si jamais elle désire savoir quelque chose de moi, que je l'aime de toute mon admiration; que je l'aime de tout le bonheur qu'elle verse sur vous avec cette même largesse que tout le ciel a répandu ses eaux; pour arroser une plante, il inonde tous les alentours. Quelqu'idée que j'aie de vous, je ne vous crois point fait de façon à absorber plus qu'une quantité de bonheur donnée; et elle, l'ange! elle en produit toujours. (C, II, p. 310)

Aquesta planta d'hivernacle tractada com flor de camp, aquesta amiga, aquesta dona única que com una deu vessava la felicitat al seu entorn, s'apagà deixant l'ordre de cremar les cartes que havia rebut del seu amant. L'estiu de 1830, havia escrit: "quand leur volume te deviendra gênant tu feras ce que j'ai fait pour une partie des tiennes, tu les brûleras, et en garderas les cendres. [...] j'ai dit une partie de tes lettres, car pour les dernières il ne m'est plus possible de ne pas les conserver intactes" (C, I, p. 465). Arribada l'hora de la seva partença, –separada voluntàriament del seu estimat per raons de salut, per les infinites misèries de la seva vida familiar, i per què no? pel desencís de tot plegat–, ni tan sols aquelles tenien raó de ser. Com ella, esdevindrien pols, cendra que se'n du el vent, que es barreja amb la terra. Pols i cendra unides per cridar "*sur les toits, sur les montagnes, en tous lieux*", el dolç i terrible misteri d'estimar.

²⁴ Venint com venen, en la seva immensa majoria, de les cartes adreçades a Madame Hanska, no m'ha semblat escaient reproduir-les. És cert que en altres ocasions me n'he servit, però aquella correspondència em sembla tan capciosa i Balzac hi desdiu tan sovint el que havia dit de Madame de Berny, que hem sembla més assenyat invitar el lector a llegir-les personalment.